

Формиране на критическо мислене в обучението по литература от грешките на AI

Владимир Диловски

Formation of critical thinking in literature education from AI mistakes

Vladimir Dilovski

Abstract:

The widespread use of artificial intelligence in the performance of various tasks in literature education by secondary school students has put teachers in recent years in the position of detectives proving the validity of performances rather than evaluators of student capabilities. At the same time, the specificity of the literary text turns out to be incompatible with the standard definitions given to it by AI, it also does not cope with certain genres that students learn to write as a reaction to the studied works. It is precisely the difficulties and errors in the performances of artificial intelligence that are a very good provocation for students to discover and edit them, thus not only applying their knowledge of literature, but also developing their critical thinking as one of the key educational competencies.

The article illustrates the possible process of working with AI response texts on certain methodological cases with examples from the middle and high school levels of literature education.

Key words: AI in literature education, AI errors/hallucinations, critical thinking

For contacts: Chief Assistant Vladimir Dilovski PhD, Shumen University, v.dilovski@shu.bg

*„Ум царува, ум робува, ум патки пасе“
Българска народна мъдрост*

ВЪВЕДЕНИЕ

Преди 2 години DW публикува материал със заглавие „Прекалихме с дигиталното обучение.“ Става въпрос за Швеция, в която поради прекомерната дигитализация в началните училища скоростта на четене, речниковият запас и възможността за четене с разбиране на текст на учениците рязко намалява. И системата прави завой, като се връща назад към старите аналогови средства – хартиени учебници и книги. У нас процесът върви в обратната посока – в началото на 2026 г. МОН създаде „Визия за въвеждане на ИИ в българското училищно образование"[1]. В нея са дадени примери за обучение по различни дисциплини с използване на ИИ, но литературата е пропусната и това не е случайно. Обучението по литература се изплъзва от алгоритъма на ИИ поради спецификата на предмета: **творческата същност на художествения текст** не може да бъде преподавана-изучавана (само) на основата на логични и научнообосновани инструменти. Урокът по литература "се оказва Другият в образователния дискурс – многозначността на литературната творба, следствие от нейната фикционалност, провокира множеството възможни интерпретации на смисъла ѝ."[2]. Тази смислова „неустановеност“ причинява и колебанията, грешките в генерираните твърдения за нея. Разобличаването на „халюцинациите"³³ на ИИ в часовете по литература обаче може да се окаже успешен метод за развиване на критическото (а оттам и на ценностно мотивираното) мислене.

³³ Фалшиви твърдения, измислени източници и фабрикувани цитати, които звучат убедително

ИЗЛОЖЕНИЕ

През 2023 г. в онлайн списанието Journal of social science Анджела Ерик и Даш Каран от Департамента по английска литература на Държавния университет на Орегон публикуват изследване на тема "Изкуствен интелект в преподаването на литература: катализатор или разрушител за критичното мислене"[3]. Една от тезите на американските учени е, че изкуствения интелект можел да служи като катализатор – да допълва литературния анализ, а автоматизираните инструменти можели бързо да обработват количества данни позволявайки на учениците да се съсредоточат върху умения и мислене от по-висок ранг, като интерпретация и синтез, вместо да губят твърде много време за разбиране на текста. Това е напълно неприемливо – инструментът да прави анализ без нас, а ние да интерпретираме, каквото ни даде. Анализът е основен етап в образователната рецепция на художествения текст и развива компетенции за разпознаване на неговите компоненти. Оттам – разбирането на текста е интелектуално усилие с висок формиращ потенциал, а не „губене на време“. Друга теза на изследването е, че изкуственият интелект можел да направи литературата по-достъпна, като я съобрази с различните стилове и способности на учене чрез представяне на адаптивно съдържание според индивидуално темпо на всеки учащ. Това е още по-несъвместимо с предмета на изучаване – адаптациите на литературното съдържание са подмяна на самите произведения, оттам се променя и разбирането за автора и текста.

Повсеместното използване на изкуствен интелект в изпълнението на различни задачи в обучението по литература от учениците в средното училище поставя учителите през последните години в ситуацията повече на детективи, доказващи валидността на изпълненията, отколкото на оценители на ученическите възможности. Сегашното ниво на боравенето с ИИ, или как го ползват учениците и как го ползват учителите, е демонстрация на липси. Липсата на обученост и на едните, и на другите води до профаниране на учебния процес с клиширани методически модели (на учителите) и повърхностни, общи "отговори" на учениците на поставените им задачи. Липсата на предметно (за литературата) насочени указания за ползването на ИИ водят до своеволни употреби, опитващи се да заместят личното усилие в двете посоки на интерактивността на педагогическия разговор – преподаването и усвояването.

В статията си от 2025 г. в международния образователен портал за педагогическо майсторство "Я - Учител" Наталия Александровна Бубир обръща внимание на проблема с фактологичните грешки (халюцинациите) на ИИ и методическото им използване за развиване на критично мислене на учащите [4]. Тя използва генериран текст с фактически, стилистични и аргументативни грешки, които учениците трябва да поправят, използвайки първоизточник по метода на съпоставянето, развивайки компетенция – редактиране на текст, а компетентността, което се постига, е критично мислене – оценка на достоверността и навик да се проверява информацията.

У нас в шести клас учениците изучават разказа на Йовков "Серафим" и наред с интерпретацията му по жанровите характеристики на текста правят трансформиращи преразкази от позицията на някой от героите или страничен наблюдател. Поставих на ChatGPT задача по начин, по който действат много

ученици – без да дадат достатъчно информация на бота: Напиши ми трансформиращ преразказ от името на Павлина в "Серафим" на Йовков. На ИИ обаче не му е въведено това съдържание и неговият отговор започва така:

Откакто със Стоян тръгнахме към Кукувица, в гърдите ми тежеше едно и също чувство — отчаяние, смесено с надежда. Знаех колко е трудно положението ни, а болната ни дъщеричка едва дишаше у дома...И тогава видях странния човек в ъгъла — Серафим. Изглеждаше като скитник: дрехите му бяха стари, а на раменете си носеше едни чудновати криле от парцали...

„Преразказът“ на ИИ няма нищо общо със съдържанието на Йовковия разказ и ученикът, дори и невнимавал достатъчно в час, когато се е случвал разговорът за творбата, ще види неговата несъобразност. Проблемът се изостря, когато GPT има необходимата информация и въпреки това смесва адекватни с халюциативни твърдения. Ето какъв отговор даде генераторът, след като получи текста на Йовков:

Когато влязох в кафенето на кръстник Еньо, сърцето ми се свиваше в гърдите. Дрехата ми беше изпрашена от пътя, а очите ми пареха от безсънните нощи покрай болния Иван. Седем месеца лежи човекът...!.../ Кръстник Еньо ме гледаше строго още от вратата. Срам ме беше да му поискам пак пари, но нямах друг път...

Първите изречения звучат близо до оригиналния текст, макар че никъде в него не става ясно, че дрехата на Павлина е прашна, нито колко месеца вече лежи болен мъжът ѝ. Измислиците на ИИ обаче се развихрят точно за този момент от съдържанието, който е „премълчан“ в разказа:

Обърнах се и видях онзи човек — дребен, с олющено синьо палто, цялото в разноцветни кръпки. Пристъпи към мен и спря. Не каза почти нищо. Само бръкна в пазвата си и извади малък вързоп с пари.

— Вземи — за нуждата си. Заведи мъжа си. Ще ми ги върнеш... кога господ на тебе, ти — на мене.

Стоях като вкаменена.

Текстът на Йовков не дава никаква информация за срещата на Павлина и Серафим. Това е скритата кулминация на историята, която е и най-оригиналното в замисъла на автора – доброто е мълчаливо, то не иска да бъде чуто, а да бъде сторено. В преразказа от гледната точка на Павлина този момент може да бъде изказан с едно изречение (например: „Вечерта у нас дойде непознатият, който стоеше пред кафенето, когато отидох при Еньо, и ми даде пари за лечението на мъжа ми“), но не и с цял нов разказ.

ИИ повтаря грешката си, но този път като се прави на съ-автор в преразказа. Никой обаче не може да променя съдържанието на художествената творба, защото нейните послания са следствие именно от нейното „казано веднъж“ (разказ). Разбира се, с многократни напътствия на ИИ ще се постигне по-задоволителен резултат, но ако учителят и учениците заедно го предизвикат да се саморедактира, учениците ще видят, че ще загубят много повече време, отколкото ако го направят сами.

По-сериозни са затрудненията при разпознаването на грешките и неточностите на ИИ, когато той отговаря на задача за **тълкуване на художествения смисъл**. Интерпретативният процес е субективен, но се основава

на много доброто познаване на жанровите особености на литературните творби, които са най-важните указатели на прочита. Малко ученици имат достатъчно литературоведски компетенции да се справят сами с подобни задачи, поради което доверяването на казаното от ИИ е много по-силно.

Работата върху композицията на лирически текст в клас например е един от етапите на прочита му, основан върху жанровата специфика на този елемент от структурата на творбата. Когато учителят постави задача за писане на **отговор на литературен въпрос**, за да види в интерпретативен текст постигнатото разбиране за ролята на поетичната композиция, ИИ се втурва да помага, като заедно с верните (извлечени по логически път), предлага и неточни твърдения, защото му липсва субективност и не е наясно с изучавания жанров модел.

На въпроса **Как композицията на стихотворението „Българският език“ участва в изграждането на посланията му?** (предоставя се и текстът на стихотворението) ИИ отговаря (тезата и обобщението):

Композицията на стихотворението „Българският език“ на Иван Вазов не е просто формална подредба на строфи, а активен носител на неговото идейно внушение. (вярно, но доста общо) Чрез ясното ѝ развитие се проследява пътят от болката и унижението към духовното възраждане и защита на езика. (началото не е болка и унижение, а святост и мъченичество)

В началото композицията е изградена върху възторжено обръщение, което обаче е наситено с противоречие – езикът е „свещен“ и „прекрасен“, но едновременно с това е „език на мъки“. (това са различните исторически роли на езика, а не „противоречие на обръщението“) Тази двойственост въвежда основния конфликт: разминаването между истинската стойност на българския език и общественото отношение към него (вярно). Така още първите строфи поставят емоционалната основа – любов, примесена с болка. (началото, изказано в трето лице, всъщност обобщава битието на езика във времето, любовта и болката не са определители в този момент)

/.../

В обобщение, композицията изгражда смисъла чрез последователен преход: възхвала и болка, въпроси и обвинение, кулминация на унижението, лична намеса, възстановяване и надежда. (тук има противоречие с казаното в началото за пътя „от болката и унижението...“) Именно тази динамика превръща стихотворението в не просто оплакване, а в програма за духовно възраждане, в която езикът е символ на националната идентичност и достойнство (не е програма, а апология – възхвала със защита).

На пръв поглед отговорът е доста приемлив. Проследява развитието на съдържанието, опитвайки да изведе подтемите и ключовите образи на отделните строфи. Именно тази убедителност сваля критичното напрежение и ученикът е готов да се довери напълно на генератора. В интерпретативния модел на лирическия текст обаче има много повече от отговори на въпроси "какво?" (се казва), защото композицията на лирическия текст е структура, която подрежда изказването с определени техники ("как?"), формиращи смисъл: – броят на строфите (8 – числото на безкрайността, но и на реализацията на намеренията); – принципът на антитезата: святост – мъченичество (1 строфа); красотата на езика (ретор.въпроси 2 и 3 строфа) – охулването му (4 - 5 строфа); другите за езика

(наши и чужди) – лирическият аз (поетът, който най-добре познава езика). Оттук нататък следва тълкуването (интерпретацията) вече във възприемането на читателите ученици. И се оказва, че противопоставянията имат много по-значим исторически и естетически смисъл за разлика от изброените от GPT предимно емоционални и не съвсем коректни определения. Подобни примери изпитват от една страна знанията на учениците за жанровия модел на текста, с който ИИ не е съвсем наясно, а от друга – провокират уменията им за интерпретация на резултатите от анализа на отделните компоненти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изводите са от края на народната мъдрост, с която започнах, перифразирана на „ум ИИ пасе“, а перспективите са аналогови. Проверката на информация трябва да се извършва така, че да е сигурно, че показаните знания са на хора. А това означава, че ползвателите на ИИ трябва да имат способността да разграничават генерираната от авторската информация. И понеже регистрирането на този процес става все по-трудно (ChatGPT си предлага услугите да придаде на текста, който е създал, „човешкост“), най-сигурният начин е откриването и разобличаването на „халюцинациите“. За да се случи това обаче учениците трябва да имат същински литературни познания – за понятията, с които се говори за художествения текст, и за употребата им. А самата методическа постановка за откриването на грешките е интелектуална игра, която раздвижва мисловността на обучаваните като индивидуалност и колективност в литературнообразователния дискурс. ИИ може да се използва само като сечиво, без да замества човека. В противен случай изкуственият интелект ще си говори с друг изкуствен интелект, а човекът ще е само посредник между тях, нещо като биоробот – съпорт.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Визия за въвеждане и използване на изкуствения интелект в българското училищно образование https://www.mon.bg/nfs/2026/01/pr27012026_vizia-ai-strategy-education.pdf , 27.01.2026
2. Тенева, Т. Урокът по литература – "Другият" в образователния дискурс. Електронен модул в Център за дистанционно обучение, ШУ, 2014, с.5
3. Angela Eric, Dash Karan. AI in Literature Teaching: Catalyst or Disruptor for Critical Thinking, Department of English Literature, Oregon State University, Journal of social science, 2023, Volume .01 Issue .01, p.85
4. Бубыр Наталья Александровна. Использование нейросетей в преподавании литературы: от инструментальной поддержки к развитию критического мышления. Международный образовательный портал педагогического мастерства, 27.05.2025, <https://yaychitel.ru/tpost/s5ca285zg1-ispolzovanie-neirosetei-v-prepodavanii-l?ysclid=mol34byknv850211697#popup:infoblock3>